

למרות המאמץ להישאר בסוריה – רוסיה מאבדת מעמד ביטחוני מוביל במזרח התיכון

גאורגי פורוסקון | 26 בינואר, 2025 | גיליון 1940

כיצד נראית הנוכחות הרוסית בסוריה לאחר נפילת משטר אסד – ומהן המשמעויות לישראל?

בעקבות כניסתה הצבאית של רוסיה לסוריה בעיצומה של מלחמת האזרחים בספטמבר 2015, שתכליתה הייתה סיוע למשטר אסד, היא הפכה לכוח מדיני-צבאי דומיננטי ביותר בזירה הסורית. אך לאחר נפילת המשטר נמצאת רוסיה בעמדת חולשה מול כוחות המורדים, שעד לא מזמן הפציצה מהאוויר וכינתה אותם טרוריסטים. כעת היא תלויה בהם על מנת לשמור על ביטחון חייליה ואמצעיה הצבאיים הנותרים בשטח המדינה, ותולה בשלטון החדש תקוות באפשרות לשמר ולו חלק מנוכחותה בה. בתנאים אלה, רוסיה איבדה את מרבית יכולת השפעה – לחיוב ולשלילה – על האינטרסים הביטחוניים של ישראל בזירה הצפונית, ובהתאם על ישראל לשקלל מחדש את הפקטור הרוסי בקבלת החלטות.

מאז נפילת משטר אסד ב-8 בדצמבר, כוחות רוסיה שעל אדמת סוריה התכנסו לבסיסי הקבע שלהם חמימים, טרטוס (מרחב החוף) וקמישלי (השטח הכורדי בצפון מזרח המדינה), פינו את כוח האדם והמוצבים שהיו פרוסים בעומק (אזור דרום סוריה, צפון וצפון-מזרח, המדבר הסורי, אזור דמשק, חלב ודיר-א-זור), בתיאום עם המורדים ובאבטחתם. בנוסף, הם משלימים את פינוי הציוד הצבאי הרב שהיה ברשותם בסוריה באמצעות תנועה ערה של מטוסי תובלה גדולים אל ומשדה התעופה חמימים, וכן מספר כלי שיט צבאיים ואזרחיים בעלי יכולת נשיאת מטענים גדולים, שהפליגו מנמלי רוסיה בצפון אירופה לנמל טרטוס. אף דווח שמערכות ההגנה האוויריות האסטרטגיות S-400 – אחד הרכיבים המרכזיים של הנוכחות הרוסית, אשר הצריכו התייחסות מיוחדת גם מצד צה"ל הפועל בזירה, הוסרו וייתכן שהועברו ללוב.

ברמה הדיפלומטית, מוסקבה ביצעה שינוי חד ביחסה למורדים. כאשר הובן שמשטר אסד עומד ליפול, היא החליפה את הכינוי "טרוריסטים", שבו נקטה בשנים שסייעה למשטר אסד להיאבק בהם, בכינוי "אופוזיציה חמושה" ו"השלטונות החדשים". בכירים רוסים, לרבות הנשיא פוטין, מודים שמתקיים שיח רשמי מול הממשל החדש. אף הועלתה הצעה לצירוף סוריה לפורום BRICS+, המרמזת על נכונות לראות בסוריה "החדשה" כמדינה ידידותית ולפתח

קשרים עימה. יש לציין כי גם מנהיג סוריה החדש, אחמד א-שרעא, אותת על אודות נכונות להגיע להבנות עם הקרמלין, אמנם בתנאים שטרם התבררו.

החתירה להידברות נובעת מרצון רוסי למזער נזקים מובהקים, שחוותה מוסקבה כאשר הקליינט המרכזי שלה במזרח התיכון, שבו הייתה מושקעת גם מדינית-פוליטית וגם צבאית-לוגיסטית, איבד את השלטון. התמקדות באוקראינה גרמה לרוסיה לצמצם בשנים האחרונות קשב לסוריה – מה שבין היתר תרם לקריסה המהירה של המשטר בהיעדר תמיכה צבאית ומדינית של הפטרון במוסקבה.

מבחינה מדינית, רוסיה עדיין מעוניינת לתחזק את תדמיתה המעצמתית, אשר מתורגמת לפוטנציאל השפעה בסוגיות האזוריות, בפרט במזרח התיכון. הסיוע לאסד נועד בין היתר להעביר למשטרים באזור מסר כי מוסקבה אינה נוטשת בעלי ברית וניתן לסמוך עליה. כעת, היא מנסה להצדיק את כישלונה להבטיח את יציבות משטר אסד בכך שהן המשטר והן הצבא הסורי לא התאמצו להגן על עצמם, ובכך שלמעשה [יעדה הצבאי בסוריה הושג – והוא הסתכם בלוחמה בדאע"ש](#). במקביל, מוסקבה אימצה בהתאם להתפתחויות בשטח את הנרטיב של "השלטון הלגאלי בשטח" – משרד החוץ הרוסי הקפיד להדגיש בהודעתו על אודות נפילת המשטר, כי [הנשיא אסד מסר את סמכויותיו ולמעשה התפטר](#) לפני שנשש את המדינה, ולכן המגעים של מוסקבה עם המורדים הינם לגיטימיים למעשה.

ברמה הצבאית-לוגיסטית, חכירת בסיס אווירי בחמימים ומתחם בנמל טרטוס ב-2017 אפשרה התבססות רוסית באגן המזרחי של הים התיכון ויצירת האב (hub) לוגיסטי לפעילות במרחבים רחוקים יותר – בראש ובראשונה באפריקה. בשנים האחרונות, רוסיה עושה [מאמצים כבירים להתפשטות ביבשת](#) באמצעות אספקת שירותי ייעוץ וליווי פוליטי-מדיני, חבילות ביטחון והכשרה ביטחונית וכן גיבוי נגד המערב אשר נדחק על ידי אותם המשטרים לצמצם או לפנות את נוכחותו הצבאית, כל זאת בתמורה לגישה למשאבים טבעיים מקומיים ולויאליות מדינית. בעבר הובל מאמץ זה על ידי יבגני פריגוז'ין באמצעות קבוצת ואגנר, ולאחר המרד שלו על ידי ארגונים סמי-רשמיים, בראשם "הקורפוס האפריקאי", הפועל מטעם משרד ההגנה הרוסי תחת המודיעין הצבאי (GRU).

רוסיה מאבדת בהדרגה את היכולת להשתמש בחופשיות בתשתיות נמל טרטוס: כלי השייט שהגיעו לפנות את הציוד הרוסי נאלצו להמתין במשך שבועות מחוץ לנמל ובסוף ינואר נודע על אודות ביטול הסכם השקעות בין סוריה לחברה רוסית שניהלה את הנמל האזרחי. ללא שליטה מלאה בנקודות נחיתה ועגינה בחוף הסורי, רוסיה תתקשה לתחזק צירי תעבורה פעילים הנחוצים לתספוק הנוכחות שלה באפריקה, כשברקע המשבר הלוגיסטי בו היא נתונה בעקבות המלחמה באוקראינה, סנקציות, סגירת מרחב אווירי מצד מדינות מערב והגבלות על תנועה ימית דרך המצרים הטורקיים. לכן, במטרה למצוא חלופה לנוכחות בחוף הים התיכון,

רוסיה כבר פועלת לעבות את דריסת הרגל הצבאית-לוגיסטית [במזרח לוב](#), שם היא משתפת פעולה באופן מתמשך עם מנהיג צבאי מקומי ח'ליפה חפטר. המאמץ כולל טיסות מטען מחמימים, והוא נועד להעתיק ללוב לפחות חלק מהיכולות שהיו פרוסות בסוריה.

גם בסוריה עצמה, למרות מעמדם הפגיע אחרי ניצחון המורדים, לרוסים נותרים מספר מנופים מול השלטון החדש. ראשית, מוסקבה, הספקית הראשית של חיטה לסוריה, הפסיקה את הייצוא למדינה הנתונה בעקבות מלחמת האזרחים הארוכה במשבר כלכלי נרחב. החזרת האספקה עשויה להיות קלף מיקוח במשא ומתן על הישגות הבסיסים בידי רוסיה – כך, פוטין [הציע להשתמש בבסיסים בסוריה להעברת סיוע הומניטרי](#). רוסיה עשויה בנוסף לנצל את המחסור האקוטי בנפט ולהציע לממשלת המעבר בסוריה סיוע בהקשר קריטי זה.

זאת ועוד, למרות שמשלחות זרות, כולל מערביות, כבר פוקדות את דמשק, השלטון החדש בסוריה טרם זכה בהכרה רשמית בקרב הקהילה הבינלאומית. לאורך שנים ועד היום הוגדר ארגון HTS – היאת תחריר א-שאמם, ליבת השלטון החדש – ארגון טרור על ידי מוסקבה, וכן על ידי מדינות נוספות והאוי"ם. לקרמלין ניסיון טרי בפיתוח הקשרים מול ארגוני טרור – ראו: מקרה הטליבן. רשמית, הארגון השולט באפגניסטן עדיין מוכר ברוסיה כארגון טרור, אך במקביל [פוטין מכנה את הטליבן "בעל ברית בלוחמה בטרור"](#), מזכיר המל"ל הרוסי [מבקר בקאבול](#), ונציגי הארגון הינם אורחים קבועים בפורומים כלכליים וחברתיים-פוליטיים ברוסיה. בסוף דצמבר אושר ברוסיה חוק שיקל את הסרת ארגונים מרשימת ארגוני הטרור. חוק זה מתייחס בעיקר לטליבן, אך עשוי להקל על משרד החוץ הרוסי לממש תהליך דומה גם מול HTS וכך להציע את עצמו לשלטון החדש בדמשק כמוביל הלגיטימציה הבינלאומית שלו.

עם זאת, לשלטון החדש בדמשק יש לא מעט שיקולים נגד פיתוח שיתוף הפעולה עם רוסיה והשגרת נוכחות צבאית שלה בשטח המדינה. זיכרון ההפצצות האוויריות הרוסיות עדיין טרי בקרב המורדים, ולא יהיה להם קל להסביר לעצמם ולציבור הסורי מדוע אותם כוחות נשארים במדינה. בנוסף, המנהיג החדש אחמד א-שרעא והממשל הזמני שלו מתיימרים להציג עצמם כשחקן מתון ולזכות באמון ותמיכה מצד המערב, ובהקשר זה, שיתוף פעולה עם רוסיה עשוי להיות פס כצעד בעייתי ובלתי מועיל.

למרות שסביר שרוסיה תצליח לתאם עם השלטון החדש בסוריה שימור נוכחות מסוימת בחוף, התנאים לכך יהיו שונים מאוד ממאפייני הנוכחות כל עוד היה משטר אסד בשלטון. לא מדובר יותר בזירת לחימה פעילה, שבמסגרתה היכולות הצבאיות הרוסיות תומכות במאמץ הצבאי, והשלטון כיום אינו רואה עצמו תלוי ברוסיה או מחויב לה. לכן, סביר כי היכולות הצבאיות – אוויר והגנה אווירית, נוכחות ימית – תוגבלנה לכדי פונקציות הגנה עצמית בלבד, או אף יותר מכך, ייתכן כי הבסיסים יישארו נכסים לוגיסטיים כלל ללא רכיבים צבאיים. ההשפעה הפוליטית-מדינית הרוסית על הזירה הסורית כבר הצטמצמה דרמטית ביחס לתקופת אסד. בלי פריסה

צבאית נרחבת, קשרים אופרטיביים עם משמרות המהפכה האיראניים ושיתוף פעולה הדוק עם מנגנוני הביטחון והצבא הסורים, לרוסיה לא צפוי תפקיד דומיננטי במערכת ההסדרים העתידית סביב סוריה, למעט "מאזן" עבור השלטונות החדשים מול השפעת יתר של שחקנים אחרים.

עבור ישראל, הבשורה המרכזית היא שרוסיה למעשה כבר לא תוכל להיקרא "השכנה בצפון", ובהתאם המנופים האופרטיביים והאסטרטגיים שנבעו ממעמדה זה אינם תקפים עוד. ישראל שקללה באופן מוקפד את הרכיב הרוסי במדיניותה כלפי הזירה הצפונית – כעת הצורך בכך ירד משמעותית.

יכולת המימוש של ההצעה מאמצע נובמבר לערב את רוסיה בהסדר בגבול סוריה-לבנון נגד התעצמות חזבאללה [בתמורה להסרת סנקציות על חברות רוסיות](#) הייתה נתונה בספק גם אז, והרוסים עצמם [הודו כי לא יוכלו להבטיח](#) את מימוש הדרישות הישראליות. יתר על כן, הביקורת החריפה בזירה הבינלאומית על רוסיה בגין תוקפנותה נגד אוקראינה שוללת ממנה למעשה דימוי של מעורבות חיובית פוטנציאלית בהסדרים ביטחוניים, ובכלל זאת בזירת סוריה ולבנון ביחס לישראל. אמנם נשיא ארצות הברית הנכנס דונלד טראמפ מעוניין לנסות ולקדם הפסקת אש באוקראינה ויתכן אף נורמליזציה של היחסים עם רוסיה, אך על ישראל להיזהר מ"להלבין" את החזרה הרוסית למעמד שחקן בינלאומי מקובל, לכל הפחות כל עוד מאמץ כזה מצד טראמפ לא נושא פרי בזירת העימות הראשית – אוקראינה.

ברי כי מבחינת ישראל, יש עדיין נושאים שלגביהם היא תהיה מעוניינת לשמר שיח עם הקרמלין – בראשם איראן (בהירות אסטרטגית והשפעה על שיתוף הפעולה הרוסי-איראני, העברת מסרים לטהראן). אך על ישראל לבחון כל יוזמה רוסית בפריזמה של סיכונים, לפני ההזדמנויות.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט